

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота

магістра

з теми: **“РОЗВИТОК ФОНЕМАТИЧНОГО СПРИЙМАННЯ ЯК
ВАЖЛИВА УМОВА МОВЛЕННЄВОЇ ПІДГОТОВКИ ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ДИЗАРТРІЄЮ ДО
ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ”**

Виконала: студентка 2 курсу,
групи KorLs1-M20z
спеціальності 016 Спеціальна освіта. Логопедія.

Пономаренко Оксана Анатоліївна

Керівник:

Опалюк О.М., кандидат педагогічних наук,
доцент

Рецензент:

Чопик О.В., кандидат педагогічних наук,
доцент

Кам'янець-Подільський – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФОНЕМАТИЧНОГО СПРИЙМАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ДИЗАРТРИЄЮ.....	12
1.1. Розвиток фонематичного сприймання в онтогенезі.....	12
1.2. Характеристика дизартрії у розвитку фонематичного сприймання і їх вплив на розвиток мовлення дітей.....	18
РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ РОЗВИТКУ ФОНЕМАТИЧНОГО СПРИЙМАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ДИЗАРТРИЄЮ.....	25
2.1. Методика виявлення причин недорозвитку фонематичного сприймання.....	25
2.2. Визначення рівня розвитку фонематичного сприймання у дітей старшого дошкільного віку з дизартрією.....	37
РОЗДІЛ III. МЕТОДИКА КОРЕКЦІЇ ФОНЕМАТИЧНОГО СПРИЙМАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ДИЗАРТРИЄЮ.....	48
3.1. Шляхи розвитку фонематичного сприймання у дітей старшого дошкільного віку з дизартрією.....	48
3.2. Аналіз результатів експериментально-дослідницької роботи.....	59
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79
ДОДАТКИ.....	92

ВСТУП

Актуальність теми. Вступ до школи – переломний момент у житті дитини. Він пов'язаний з новим типом стосунків з оточенням (ровесниками й дорослими), новим видом основної діяльності (навчальної, а не ігрової). У житті дитини змінюється все: обов'язки, оточення, режим. Це „кризовий період” у житті дитини, і ця „криза” виявляється у тому, що ігрові потреби дитина має задовольняти навчальними способами. Готовність до шкільного навчання – це сукупність морфофізіологічних і психологічних особливостей дітей старшого дошкільного віку, яка забезпечує успішний перехід до систематичного організованого шкільного навчання. Вона обумовлена дозріванням організму дитини, зокрема її нервової системи, а також ступенем сформованості та рівнем розвитку психічних процесів.

Головне завдання дошкільної освіти – це підготовка дитини до навчання у школі. Саме тому програми для підготовчих і старших груп дошкільних навчальних закладів (як масових, так і спеціальних) передбачають формування у дітей відповідних передумов для засвоєння шкільних знань, умінь та навичок.

Особливість навчання дошкільників має ряд специфічних відмінностей від навчання школярів. У дошкільному віці знання дитини мають практичний характер, тобто є результатом безпосередніх спостережень дитини за різкими явищами довкілля. Досвід дитини більшою мірою дійовий та наочний. У школі ж дитина переходить до засвоєння знань про навколишню дійсність у системі теоретичних понять. Саме етап переходу від практичного до теоретичного засвоєння знань найбільш складний для дітей. Без відповідної підготовки та без достатнього практичного досвіду, отриманого дитиною в дошкільному віці, такий перехід може або надто затягнутися, або ж в умовах форсування спричинити серйозні порушення психологічного характеру: неврози, страхи, заїкання, небажання ходити до школи тощо. Особливо складно до умов шкільного навчання адаптується дитина з порушеннями

мовлення. Адже з перших днів навчання вона потрапляє в середовище, що висуває надзвичайно високі вимоги до рівня її мовленнєвого розвитку. Зокрема, багато нових слів: назв шкільного приладдя, шкільних приміщень, навчальних предметів, термінів, а також потік шкільної інформації, що переважно подається у словесній формі, і необхідність засвоєння нової та складної для дітей писемної форми мовленнєвої діяльності. Навіть незначні порушення мовлення, такі, як вади вимови окремих звуків, можуть значно ускладнити навчання дитини. Якщо ж порушення мовлення пов'язані з такими патологіями, як загальний недорозвиток мовлення, дизартрія, ринологія, алалія, дитяча афазія, то процес навчання настільки ускладнюється, що у багатьох випадках може бути здійснений лише в умовах спеціальної школи.

Підготовка дітей дошкільного віку до шкільного навчання за змістом і спрямованістю визначається як забезпечення наступності в роботі дошкільного навчального закладу та школи з розвитку мовлення. Мовленнєва готовність дітей до школи вимагає володіння достатньою кількістю слів, щоб правильно словесно оформити свою думку. Особливого значення набуває володіння чистою і правильною звуковимовою, граматичною правильністю мови, умінням послідовно, логічно і зв'язно висловлюватись, переказувати, будувати розповідь. Необхідним компонентом мовленнєвої готовності до школи є володіння фонетичним сприйманням і звуковим аналізом мови. У першому класі багато уваги приділено питанню розвитку фонематичного слуху. Учні повинні вміти розпізнавати звуки у словах, різні варіанти звуків (фонемами голосні і приголосні, м'які і тверді), правильно вимовляти слова і звуки, писати букви і слова, читати рукописний і друкований текст. Для цього проводиться звукобуквенний аналіз слів.

Про актуальність проблеми, розкритої в нашому науковому дослідженні свідчать також і численні дослідження науковців (педагогів, психологів, лінгвістів): як корифеїв минулих часів, так і сучасників. Зокрема,

відомий дитячий психолог Д. Ельконін розробив систему роботи по ознайомленню дошкільнят з буквою. А. Мухіна пропонує досить цікаву систему ігор для розвитку дрібної моторики артикуляційного апарату, мовного дихання, фонематичного слуху у дітей. Вигадавши братиків – голосних, О. Бугрименко і Г. Цукерман удосконалили систему А. Мухіної, зробили її більш ефективнішою. С. Жукова і Т. Єгоров у своїх дослідженнях підкреслили важливість розвитку фонематичного слуху дошкільників для подальшого формування умінь дітей здійснювати звуковий аналіз слів, словосполучень, речень у школі. Н. Швачкін досліджував специфіку розвитку фонематичного слуху у дошкільників на різних вікових етапах. А дослідження А. Луців спрямовані на те, щоб навчити дітей самотужки, а головне правильно здійснювати звуковий аналіз слів. Р.Левина, Н.Жукова, Л.Єфименко, Є.Мастюкова в своїх працях вказують на взаємозв'язок між станом мовлення дітей, рівнем її психічного розвитку і оволодінням грамотою. Л.Спинова і Р.Шуйфер вказують на первинність вивчення звуко-буквеного складу слова. Т.Ткаченко пропонує систему навчання грамоти дошкільників із загальним недорозвитком мовлення, де за основу взята загальноприйнята послідовність вивчення звуків і букв за системою Г.Каше (у, а, и, й, т, к, о, с, з, і т. д.). Особлива увага приділяється системі навчання грамоти дошкільнят шести років із загальним недорозвитком мовлення Т.Філічевої, Г.Чиркіної. Методичні рекомендації Є.Кузнецової і І.Тихонової базується на взаємозв'язку, який існує між розвитком інших психічних процесів дитини і формуванням його мови. Н.Нищева пропонує навчити старших дошкільників алфавітним назвам букв і вивчити з дошкільнятами увесь алфавіт.

Розбудова національної системи освіти, її докорінна модернізація має стати основою відтворення інтелектуального потенціалу народу, виходу науки на світовий рівень. Досягти світового рівня освітянської науки можливо шляхом поєднання набутого національного педагогічного досвіду

та новітніх розробок сьогодення. Основним засобом такого набуття є спілкування, яке відбувається завдяки мовленню.

Своєчасне оволодіння мовленням – основа розумового розвитку дитини, запорука повноцінного її спілкування з навколишніми людьми.

Оволодіння рідною мовою, розвиток мовлення є одним із самих важливих надбань дитини в дошкільному дитинстві, тому і розглядається в сучасній дошкільній педагогіці як загальна основа виховання та навчання дітей [67].

Розвиток мовлення пов'язаний з розвитком свідомості, пізнанням оточуючого світу розвитком особистості в цілому. Рідне мовлення є засобом оволодіння знаннями, вивчення всіх навчальних дисциплін в шкільній та подальшій освіті. На основі тривалого вивчення процесів мислення та мовлення Л.С. Виготський прийшов до наступного висновку: “Є всі фактичні і теоретичні підстави стверджувати, що не тільки інтелектуальний розвиток дитини, але й формування її характеру, емоцій та особистості в цілому знаходиться в безпосередній залежності від мови” [5].

В останні роки увага науковців, вчителів-логопедів та вихователів все більше спрямована на формування та розвиток мовлення дітей дошкільного віку.

Вихователь повинен пам'ятати, що мовлення – знаряддя розвитку вищих відділів психіки людини. Навчаючи дитину рідного мовлення, дорослі, одночасно сприяють розвитку її інтелекту та вищих почуттів, готують ґрунт для успішного навчання в школі, для творчої трудової діяльності.

Затримка мовленнєвого розвитку на початкових вікових етапах не може бути компенсована в майбутньому. Це пояснюється тим, що саме у мовленні дошкільників найчастіше зустрічаються вади мовлення та високою ефективністю логопедичного впливу на дітей у цьому віці.

Вади вимови можуть негативно впливати і на розвиток фонематичного сприймання, а недорозвинення фонематичного сприймання теж в свою чергу

нерідко зумовлює вади читання і письма. Як відомо, недоліки письма, тривалий час пояснювали зоровою недостатністю. Тому широкого розповсюдження отримали прийоми виправлення дисграфії за допомогою списування, штриховки та обведення букв тощо. Такий підхід був помилковим і не досягав мети [38].

Встановивши зв'язок між порушенням читання та письма та відхиленнями в мовному розвитку, працівники сектору логопедії Інституту дефектології розробили систему усунення цих порушень з інших позицій.

Замість зорових тренувань ними була застосована методика, котра передбачала корекцію вимови у сполученні з вправами у розвитку фонематичного сприймання. Ця система дала можливість усувати неуспішність у навчанні учнів, обумовлену порушеннями мовлення. На сучасному етапі вона отримала всезагальне визнання та широко застосовується у практиці масових та спеціальних шкіл.

Проблемою формування у дітей з порушеннями мовлення фонематичного сприймання є однією з важливих в логопедії. Цією проблемою займалися такі науковці як О.А Жильцова, М.А.Савченко, В.І.Селіверстов, М.А.Чевельова та інші.

Якщо розглядати Базовий компонент дошкільної освіти як теоретичну концептуальну основу державних вимог до мінімально необхідного та водночас достатнього рівня освіченості та вихованості випускника дошкільного навчального закладу і шестирічної дитини загалом, то саме під цим кутом зору ми повинні розглядати і рівень мовленнєвої освіченості та вихованості дошкільнят.

Фонетична компетентність передбачає правильну вимову всіх звуків та звукосполучень рідної мови відповідно до орфоепічних норм, наголосів, наявність добре розвиненого фонематичного слуху [31].

Можна без кінця навчатися навичкам спілкування, які включають вміння говорити, писати, і – що нажаль забувається – вміння слухати, але мати погано розвинене мовлення, бо для людської психіки властиво не

завжди проявляти увагу і не все запам'ятовувати. Дослідники (П.І.Зінченко З.М.Істоміна) стверджують, що ми зберігаємо в пам'яті незначну частку того, що почули. Наша увага в основному зосереджується на власній відповіді. В результаті перед нами постануть проблеми: неправильне розуміння того, що було сказано і почуто, втратою важливої інформації.

Слід відмітити, що людина, яка вміє слухати ефективно, має значні переваги перед тим, хто такими навичками не володіє.

Порушення мовлення достатньо поширене явище не тільки серед дітей, але й серед дорослих. Але вони є наслідком несвоєчасного або неефективного корекційного впливу. На фоні порушення мовлення у більшості випадків у дітей присутнє, в деякій мірі, порушення звуковимови, лексики, граматики, фонематичних процесів тощо [31]. Всі ці порушення, якщо їх своєчасно не виправити в дошкільному віці, викликають труднощі спілкування з оточуючими, а потім призводить до певної зміни особистості ланцюга розвитку „дитина – підліток – дорослий”, тобто ведуть до виникнення у дітей закомплексованості, заважаючи їм навчатися і у повній мірі розкрити свої природні здібності та інтелектуальні можливості.

Багаторічна практика показує, що дитина з порушенням мовлення (дитину – логопата) при систематичній роботі з нею можна вивести з такого стану. Тому пошуки прийомів та методик в логопедичній психолого – педагогічній практиці корекції мовлення та фонематичного сприймання не втратили своєї актуальності на сучасному етапі.

Саме недостатня розробленість та актуальність зумовили вибір теми дослідження „Розвиток фонематичного сприймання як важлива умова мовленнєвої підготовки дітей старшого дошкільного віку із дизартрією до шкільного навчання”.

Об'єкт дослідження: мовленнєва підготовка дітей старшого дошкільного віку з дизартрією до шкільного навчання.

Предмет дослідження: шляхи розвитку фонематичного сприймання як важлива умова мовленнєвої підготовки дітей-дизартриків до шкільного навчання.

Мета дослідження: визначити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити шляхи розвитку фонематичного сприймання в дітей із дизартрією.

У відповідності з поставленою метою визначено основні **завдання дослідження**, а саме:

1. Вивчити теоретичні засади проблеми корекції дизартрії у дітей дошкільного віку.
2. Визначити особливості мовленнєвої підготовки у дітей старшого дошкільного віку з дизартрією до шкільного навчання.
3. Визначити рівень розвитку фонематичного сприймання у дітей-дизартриків.
4. Визначити та експериментально перевірити шляхи розвитку фонематичного сприймання в дітей із дизартрією.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: теорія комунікативності (О. Леонтьєва, С. Рубінштейн, О. Шахнарович); положення про єдність біологічного і соціального факторів у психічному розвитку дитини (Б. Ананьєв, П. Анохін, П. Блонський, В. Давидов); теорія Л. Виготського про складну структуру дефекту, роль колективу і спілкування у культурному розвитку особистості та її сучасна інтерпретація (В. Бондарь, Л. Вавіна, Т. Власова, Т. Дегтяренко, І. Єременко, В. Засенко, Д. Ісаєв, В. Кобильченко, І. Колесник, В. Лубовський, М. Певзнер, В. Синьова, Г. Сухарева, В. Тарасун, О. Хохліна та ін.); філософські погляди на взаємозв'язок мови і мовлення, мовлення і мислення, на роль мови як засобу спілкування (А. Богущ, Д. Ельконін, М. Лісіна, О. Лурія та ін.); особистісно-орієнтований і діяльнісний підходи (І. Бех, В. Кремень, М. Савченко, І. Якиманська); психологопедагогічна теорія корекційної спрямованості навчання, виховання та розвитку дітей з особливими потребами (О. Глоба, Т.

Басілова, Е. Данілавічюте, В. Засенко, М. Земцова, А. Колупаєва, С. Кульбіда, Н. Макарчук, І. Мартиненко, С. Мещерякова, І. Омельченко, Н. Пахомова, Т. Сак, В. Синьов, Є. Соботович О. Таранченко, Р. Тригер, С. Трикоз, А. Шевцов, М. Шеремет, R. Koegel, K. Quill); дослідження у галузі спеціальної психології та корекційної педагогіки, спрямовані на вивчення особливостей розвитку та корекції мовленнєвої сфери особистості у дітей зі порушеннями інтелекту (І. Гудим, М. Земцова, Л. Куненко, О. Литвак, І. Моргуліс, С. Покутнєва, В. Ремажевська, Т. Свиридюк, Т. Семенишина, Є. Синьова, Л. Солнцева, С. Федоренко, В. Феоктістова, І. Чігрінова та ін.); дослідження особливостей психофізичного розвитку дошкільників з розумовою відсталістю (Г. Блеч, Н. Борякова, О. Гаврилушкіна, І. Гладченко, А. Катаєва, Н. Кравець, С. Миронова, Л. Логвінова, Л. Носкова, В. Петрова, Л. Плаксина, О. Проскурняк, Н. Соколова, Е. Стребелева, М. Супрун, У. Уленкова та ін.). Методи дослідження.

Забезпечення достовірності положень і висновків, розв'язання окреслених завдань зумовило **використання комплексу взаємопов'язаних методів дослідження**. *Теоретичні методи:* методи аналізу і синтезу обрано для вивчення категорій «активізація» і «мовлення»; порівняння і систематизація – для аналізу педагогічної та психологічної літератури з проблеми дослідження, визначення теоретичних засад і основних підходів до формування мовленнєвих навичок у дітей з порушеннями інтелекту помірного ступеня; дедуктивний – для системного опису досліджуваного явища; індуктивний – для встановлення закономірностей, систематизації на основі результатів емпіричного дослідження; логіко-семантичний – для поглиблення понятійного апарату, виокремлення компонентів в структурі комунікативного потенціалу, особливостей їх формування в онтогенезі та дизонтогенезі у дітей з порушеннями інтелекту. *Емпіричні методи:* було використано діагностичний комплекс, що дав змогу визначити стан сформованості компонентів мовленнєвого потенціалу дітей. *Математично-*

статистичні методи: параметричний критерій t-Стьюдента з подальшим обчисленням у програмі Microsoft Excel.

Експериментальна база дослідження: ЗДО м. Хмельницький №№ 11, 29, 46

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження обговорювалися на засіданні методичного об'єднання вихователів старших груп в закладі дошкільної освіти м. Хмельницький, а також відображені у статті «Розвиток фонематичного сприймання як важлива умова мовленнєвої підготовки дітей старшого дошкільного віку із дизартрією до шкільного навчання». Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Корекційна педагогіка і психологія / за ред. Н.С. Гаврилової. – Вип. 12 / Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2021. – 282 с. – С. 188-191.

Структура роботи дослідження: вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел та додатки.

ВИСНОВКИ

Вивчивши теоретичний і практичний аспект означеної проблеми ми дійшли до таких висновків:

1. Дошкільна освіта – це те підґрунтя, на якому буде формуватися вміння повноцінно жити в шкільному середовищі, а також оволодівати успішно навчальною діяльністю як провідною. З метою забезпечення наступності дошкільної та початкової освіти варто виділити такі поняття як „підготовленість до школи” і „психологічна готовність до школи”.

Опрацювавши теоретичний і практичний аспект проблеми розвитку фонематичного сприймання у дітей старшого дошкільного віку звадами мовлення, як важливої умови їх підготовки до шкільного навчання, ми дійшли до таких висновків.

На підставі сучасних психолого-педагогічних досліджень учені розрізняють загальну і спеціальну підготовку дітей до школи. Загальна включає певний рівень розвитку пізнавальних процесів, які забезпечують оволодіння початковими основами наук у школі, моральної та емоційно-вольової сфери дошкільника, що дозволяє йому включатися в організоване сумісне навчання в класному колективі й взаємодіяти з педагогом на діловій основі. Спеціальна підготовка до шкільного навчання передбачає наявність у дітей певного обсягу знань, умінь, визначених чинною програмою. Спеціальна підготовка до шкільного навчання передбачає наявність у дітей певного обсягу знань, умінь, визначених чинною програмою. До таких умінь належать вміння здійснювати звуковий аналіз слів і розвинутий фонематичний слух, арифметичні дії в межах 10, рахунок до 20 (прямий і зворотній), що свідчить про сформованість понять, які стосуються повсякденного життя і є показниками належної орієнтації в навколишньому. Таким чином, готовність передбачає формування в дитини певного ставлення до школи, стану внутрішньої готовності перейти у нову соціальну позицію – школяр. Тому в сучасних умовах підготовка до навчання грамоти в закладі

дошкільному визначається систематичним ознайомленням дітей з основними мовними одиницями, розумовим розвитком малюків у процесі мовної діяльності, формуванням у них чітких уявлень про особливості звуків мовлення, про звукову і складову структуру слова, про роль слів і речень, розвиток фонематичного слуху.

2. Необхідним компонентом готовності до школи є володіння фонетичним сприйманням і звуковим аналізом мови. Високий і достатній рівень розвитку фонематичного сприймання старших дошкільників є основою повноцінної мовленнєвої підготовки. Процес розвитку мовленнєвої діяльності дітей з фонетико-фонематичним недорозвитком передбачає здійснення більш ґрунтовної підготовки до шкільного навчання. Тобто, дітям з вадами мовлення важче дається засвоєння тих знань, умінь і навичок, які передбачені шкільною програмою. Тому, вихователям і логопедам потрібно організувати таку роботу з дошкільниками, щоб максимально полегшити цей процес, зробити його ефективним, цікавим, а головне безболісним для дітей.

3. Як і в школі, в дошкільному закладі здійснюється підготовка до навчання грамоти, яка направлена на реалізацію поняття, визначеного в Базовому компоненті як „фонетична компетентність”. Тобто Базовий компонент дошкільної освіти не визначає завдання ознайомлення дітей з буквами і навчання читання, а вимагає лише досконалого розвитку фонематичного слуху та звукового аналізу слів. Тому в сучасній методиці навчання грамоти загальновизнаним є положення про те, що практичне ознайомлення зі звуковимовною стороною слова – необхідна передумова для оволодіння читанням, а потім і письмом. Досвід роботи показує, що використання методичних рекомендацій вітчизняних і сучасних науковців дозволяє добитися позитивних результатів також і при навчанні дітей із загальним недорозвитком мовлення.

Проаналізувавши програми “Малятко” та “Дитина”, можна зробити висновок, що програма “Малятко” лише спрямовує дії вихователя на

розвиток фонематичного сприймання дітей даної вікової категорії, проте не конкретизує завдань. У програмі “Дитина” завдання щодо розвитку фонематичного сприймання у дітей старшого дошкільного віку подані більш конкретніше, чіткіше і ширше. Так програмові вимоги допомагають вихователю вести цілеспрямовану, результативну освітню роботу і сприяють глибшому засвоєнню знань та удосконаленню навичок з даного розділу. Також всі ці завдання свідчать про необхідність розвитку фонематичного сприймання, як важливої умови підготовки дітей старшого дошкільного віку до шкільного навчання.

4. Експериментальне дослідження по визначенню рівня фонематичного сприймання у старших дошкільників ми проводили на базі дошкільного навчального закладу № 29 „Ранкова зірка”, що у місті Хмельницькому, з дітьми старшого дошкільного віку логопедичної групи № 1. Групу відвідують 27 дітей. Для того, щоб визначити кількість дітей із порушенням фонематичного сприймання, нами було проведено експеримент, який включав в себе три етапи: констатувальний, формувальний і контрольний.

Констатувальний експеримент здійснювався за трьома напрямками:

- розрізнення дитиною подібних фонем на слух;
- розрізнення дитиною подібних фонем при вимові;
- визначення готовності дитини до здійснення звукового аналізу.

До кожного з цих напрямів ми підібрали спеціальні завдання, різноманітні ігри та вправи, які допомогли нам визначити рівень розвитку фонематичного сприймання у дітей даної вікової категорії. На момент проведення констатувального експерименту – рівень розвитку фонематичного сприймання старших дошкільників із дизартрією не відповідав тому рівню розвитку мовлення, який повинен бути у школярів-першокласників. Так, з 27 дітей високий рівень розвитку фонематичного сприймання мали 19 % дітей. Середній рівень розвитку фонематичного сприймання мали 33 % дітей. Найбільший відсоток склали діти з низьким рівнем розвитку фонематичного сприймання, а саме 48 %. Тому, для

вирішення даної проблеми ми поставили перед собою завдання – знайти найбільш ефективні шляхи розвитку фонематичного сприймання дітей із дизартрією, оскільки це є однією з важливих умов ґрунтовної підготовки дітей до шкільного навчання.

Формувальний експеримент нашого дослідження передбачав визначення шляхів, а також підбір конкретних методів роботи для розвитку фонематичного сприймання у старших дошкільників із дизартрією. В процесі корекційної роботи нами була запропонована велика кількість спеціальних вправ та ігор, які б могли поліпшити, пришвидшити, а головне – зробити більш ефективну підготовку до шкільного навчання дітей із дизартрією. Всі ці ігри та вправи ми умовно поділили на ті, які можна використовувати:

- безпосередньо на заняттях (зокрема на заняттях з розвитку мови);
- у повсякденному житті дітей (в ранкові години, між заняттями, на прогулянці в другу половину дня – в години самостійної діяльності тощо);
- при плануванні індивідуальної роботи з дітьми;
- для закріплення набутих знань, умінь і навичок дітей удома з батьками.

Щоб формувальний етап даного експерименту нашого наукового дослідження пройшов успішно й позитивно вплинув на покращення процесу мовленнєвої підготовки дітей до шкільного навчання, підібрані нами вправи та ігри ми систематизували, враховуючи ті форми роботи, на яких базується навчально-виховний процес сучасного дошкільного навчального закладу.

Для підтвердження гіпотези, висунутою нами у даному науковому дослідженні, ми провели контрольний експеримент. Контрольний експеримент також здійснювався за трьома – напрямками, до кожного з яких ми також підібрали спеціальні завдання, різноманітні ігри та вправи, які допомогли нам визначити рівень розвитку фонематичного сприймання у дітей даної вікової категорії. Дана система роботи допомогла нам досягти таких результатів: з 27 дітей високий рівень розвитку фонематичного сприймання мали 9 дітей (31 %). Вони легко розрізняли подібні фонemi за

акустичними ознаками, склади з подібними звуками, а також слова, що вимовляються правильно і неправильно. Нескладно їм було виділяти і називати голосний та приголосний звук на початку і вкінці слова, придумувати слова на заданий звук. Простими, але й цікавими, видались дітям завдання, у яких вони визначали й розрізняли слова-пароніми, де здійснювали аналіз та синтез слів з трьох-чотирьох звуків. Середній рівень розвитку фонематичного сприймання мали 12 дітей (44 %). У цих дітей виникали труднощі, коли перед ними стояли завдання: визначити або ж розрізнити слова-пароніми; здійснені аналіз і синтез слів з трьох-чотирьох звуків. Найменший відсоток склали діти з низьким рівнем розвитку фонематичного сприймання, а саме 6 дітей (25%). У цих дітей часто виникали помилки при розрізненні подібних фонем за акустичними ознаками, складів та слів з подібними звуками, що вимовляються правильно і неправильно. Вкрай важко їм визначати й називати голосні та приголосні звуки на початку і в кінці слова, самостійно придумувати слова на даний звук. Погано діти справлялися із завданнями – визначити або ж розрізнити слова-пароніми, а також при здійсненні аналізу і синтезу слів з трьох-чотирьох звуків.

Отже, проаналізувавши результати даного експериментального дослідження, ми дійшли висновку, що проведена нами робота підвищила рівень розвитку фонематичного сприймання у дітей старшого дошкільного віку із дизартрією. Систематичність і послідовність організації такої роботи забезпечили їй ефективність. Також ми визначили оптимальні шляхи для розвитку фонематичного сприймання у дітей старшого дошкільного віку із дизартрією. Вони включають в себе цілеспрямовану систему роботи безпосередньо на заняттях з розвитку мови, у повсякденному житті дітей при організації індивідуальної роботи з дітьми, а також при плануванні роботи з батьками.

Варто зазначити, що лише при поєднанні даних напрямків роботи можна досягти високих результатів в організації навчально-виховного

процесу, спрямованого на розвиток фонематичного сприймання у дітей старшого дошкільного віку із дизартрією, як важливої умови мовленнєвої підготовки дитини до шкільного навчання. Правильне мовлення дитини є необхідною умовою для успішного навчання в школі. Тому дуже важливим є усунення всіх недоліків звуковимови ще в дошкільному віці, до того, як вони стануть стійким, складним дефектом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахутина Т. В. Порождение речи / Татьяна Васильевна Ахутина. – М : Изд-во МГУ, 1989. – 213 с.
2. Бадалян Л. О. Невропатология: [учебник для студ. дефектол. фак. высш. пед. учеб. заведений]. / Л. О. Бадалян. – 2-е изд., испр. – М. : Издательский центр «Академия», 2003. – 368 с.
3. Богуш А. М. Діяльність. Активність. Мовлення. Дошкільна лінгводидактика / Алла Михайлівна Богуш. – Запоріжжя : Просвіта, 2000. – 230 с.
4. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і методика навчання дітей рідної мови: підручник / А. М. Богуш, Н. В. Гавриш; за ред. А. М. Богуш. – К. : Вища шк., 2007. – 542 с.
5. Бондар В. І. Освіта дітей з особливими потребами: пошуки та перспективи / В. І. Бондар // Сучасні тенденції розвитку спеціальної освіти (Українсько-Канадський досвід) / Modern trends of special education development (Canada-Ukraine Experience): мат-ли міжнар. конф. (25-26 трав. 2004 р., м. Київ) / за ред. В. Бондаря, Р. Петришина. – К. : Науковий світ, 2004. – С. 3-13 (Engl. 99-107).
6. Визель Т. Г. Основы нейропсихологии: учеб. для студентов вузов / Татьяна Григорьевна Визель. – М. : АСТАстрель Транзиткнига, 2005. – 384 с.
7. Гаврилова Н.С. Порухення фонетичного боку мовлення у дітей. Монографія. – Кам'янець-Подільський: Друк-Сервіс, 2011. – 200 с.
8. Гаврилова Н.С. Система корекції порушень фонетичного боку мовлення. / Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – №27 – С. 37-44.

9. Гаврилова Н.С. Методика корекції порушень артикуляційної моторики кінестетичного типу. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць: вип. 10 / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2017. – С. 43-50.
10. Глозман Ж. М. Нейропсихология детского возраста / Жанна Марковна Глозман – М. : Академия, 2009. – 272 с.
11. Дефектологічний словник: навчальний посібник / За редакцією В. І. Бондаря, В. М. Синьова. – К. : «МП Леся», 2011. – 528 с.
12. Каган В. Е. Клинико-психологические аспекты онтогенеза коммуникативности / Виктор Ефимович Каган // Вопросы психологии. – 1983. – № 2. – С. 21-35.
13. Каган В. Е. Преодоление : неконтактный ребёнок в семье / Виктор Ефимович Каган. – СПб. : Фолиант, 1996. – 210 с.
14. Калмикова Л. О. Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психологічний та лінгвістичний аспекти: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / Л. О. Калмикова. – К. : НМЦВО, 2003. – 300 с.
15. Кашкин В. Б. Введение в теорию коммуникации. Учебное пособие / В. Б. Кашкин. – Воронеж : Издательство ВГТУ, 2000. – 175 с.
16. Кириллова Е. В. Формирование предпосылок коммуникативной деятельности у безречевых детей : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03 / Кириллова Елена Владимировна. – М., 2001. – 202 с.
17. Кистяковская М. Ю. Развитие движения у детей первого года жизни / М. Ю. Кистяковская – М., 1970. – 224 с.
18. Ковалев В. В. Психиатрия детского возраста / Виктор Владимирович Ковалев – М. : Медицина, 1995. – 560 с.
19. Коломинский Я. Л. Психология личных взаимоотношений в детском коллективе / Я. Л. Коломинский. – Минск, 1984. – 326 с.

20. Коломинский Я. Л. Учителю о психологии детей шестилетнего возраста : кн. для учителя. / Я. Л. Коломинский, Е. А. Панько. – М. : Просвещение, 1988. – 190 с.
21. Конопляста С. Ю. До проблеми мовленнєвої активності дітей дошкільного віку з аутистичними проявами / С. Ю. Конопляста, В. О. Косинкіна // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – № 24. – С. 134-138.
22. Конопляста С. Ю. Логопсихологія : навч. посібник / С. Ю. Конопляста, Т. В. Сак [за заг. ред. М. К. Шеремет]. – К. : Знання, 2010. – 293 с.
23. Конопляста С. Ю. Особливості мовленнєвої активності дітей дошкільного віку з РДА / С. Ю. Конопляста, В. О. Косинкіна // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – № 23. – С. 123-127.
24. Коррекционная педагогика: основы обучения и воспитания детей с отклонениями в развитии / Под ред. Б. П. Пузанова. – М. : Академия, 1998. – 352 с.
25. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк, за ред. Л. М. Проколієнко. – К. : Рад. Школа, 1989. – 608 с.
26. Кравченко Ю. С. Феномен общения: содержание, цель, формы, функции, средства [Электронный ресурс] / Ю. С. Кравченко // Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия «Гуманитарные науки», – 2008. – №6. – Режим доступа к журн. http://science.ncstu.ru/articles/hs/2008_06
27. Краткий психологический словарь / [под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – М. : Политиздат, 1985. – 431с.
28. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Елена Самойловна Кубрякова. – М. : Наука, 1986. – 159 с.

29. Кучинский Г. М. Психология внутреннего диалога / Геннадий Михайлович Кучинский. – Минск : Университетское, 1988. – 304 с.
30. Лалаева Р. И. Коррекция общего недоразвития речи у дошкольников (формирование лексики и грамматического строя) / Р. И. Лалаева, Н. В. Серебрякова. – СПб. : СОЮЗ, 1995. – 160 с.
31. Лалаева Р. И. Формирование лексики и грамматического строя у дошкольников с общим недоразвитием речи / Р. И. Лалаева, Н. В. Серебрякова. – СПб : СОЮЗ, 2001. – 220 с.
32. Лалаева Р. И. Нарушения речи и их коррекция у детей с задержкой психического развития : Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Р. И. Лалаева, Н. В. Серебрякова, С. В. Зорина. – М. : Владос, 2003. – 304 с.
33. Лебединская К. С. Диагностическая карта / К. С. Лебединская, О. С. Никольская – В кн.: Психодиагностика и коррекция детей с нарушениями и отклонениями в развитии. – СПб. : Питер. – 2001. – 256 с.
34. Лебединский В. В. Общие закономерности психического дизонтогенеза. / В. В. Лебединский – В кн. : Психология детей с отклонениями и нарушениями психического развития. – СПб. : Питер. – 2001. – 384 с.
35. Лебединский В. В. Нарушения психического развития в детском возрасте : учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по напр. и спец. психологии / Виктор Васильевич Лебединский. – М. : Академия, 2003. – 144 с.
36. Лебединский В. В. Психология аномального развития ребенка : хрестоматия: в 2 т. / ред. : В. В. Лебединский, М. К. Бардышевская. - 2-е изд. – М. : Изд-во МГУ : Моск. психол.-соц. ин-т, 2006. – 817 с.
37. Лебединский В. В. Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция: научное издание / В. В. Лебединский, О. С. Никольская, Е. Р. Баенская М. М. Либлинг – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 197 с.

38. Леонтьев А. А. Внутренняя речь и процессы грамматического порождения высказывания / А. А. Леонтьев // Вопросы порождения речи и обучения языку. – М., 1967.
39. Леонтьев А. А. Исследования детской речи / А. А. Леонтьев // Основы теории речевой деятельности. – М., 1974.
40. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики: учебник для студ. высш. учеб. заведений / Алексей Александрович Леонтьев. – 4-е изд., испр. – М. : Смысл; Издательский центр «Академия», 2005. – 288 с.
41. Леонтьев А. А. Психолингвистика / А. А. Леонтьев // Тенденции развития психологической науки. – М., 1989. – 118 с.
42. Леонтьев А. А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания / Алексей Александрович Леонтьев. – М. : Наука, 1969. – 308 с.
43. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / Алексей Александрович Леонтьев. – М. : Просвещение, 1969. – 214 с.
44. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность / Алексей Николаевич Леонтьев. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.
45. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: в 2 т. Т.1. / под ред. В. В. Давыдова, В. П. Зинченко, А. А. Леонтьева, А. В. Петровского. – М. : Педагогика, 1983. – 391 с.
46. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения. / Майя Ивановна Лисина. – М. : Педагогика. – 1986. – 340 с.
47. Лисина М. И. Формирование личности ребенка в общении / Майя Ивановна Лисина. – СПб. : Питер, 2009. – 410 с.
48. Литвиненко І. С. Формування пізнавальної активності як засіб розвитку індивідуальності дошкільників: дис. канд... психол. наук: 19.00.07 / Литвиненко Ірина Сергіївна. – Миколаїв, 2002. – 191 с.

49. Логвінова І. П. Навички невербальної соціальної взаємодії у дошкільників з розладами спектру аутизму / І. П. Логвінова // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – № 18. – С. 137-141.
50. Логопедическая диагностика и коррекция нарушений речи у детей : сб. метод. рекомендаций / Авт.-сост. Л. В. Лопатина и др. – СПб. : САГА; М. : Форум, 2006. – 271 с.
51. Логопедія. Підручник, друге видання, перероблене та доповнене. / за ред. М. К. Шеремет. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2013. – 672 с.
52. Лубовский В. И. Психологические проблемы диагностики аномального развития детей : науч.-исслед. ин-т дефектологии Акад. пед. наук СССР / Владимир Иванович Лубовский – М. : Педагогика, 1989. – 104 с.
53. Лубовский В. И. Специальная психология : учеб. пособие для студентов дефектолог. факультетов пед. вузов. / В. И. Лубовский, Т. В. Розанова, Л. И. Солнцева; под ред. В. И. Лубовского. – М. : Академия, 2006. – 464 с.
54. Лурия А. Р. Мозг человека и психические процессы. Т. 2. / Александр Романович Лурия. – М. : Педагогика. – 1970. – 496 с.
55. Лурия А. Р. Основные проблемы нейролингвистики / Александр Романович Лурия. – М. : Изд-во МГУ, 1975. – 256 с.
56. Лурия А. Р. Язык и сознание / А. Р. Лурия; под редакцией Е. Д. Хомской. – Ростов на Д.: изд-во «Феникс», 1998. – 416 с.
57. Луценко І. О. Теоретичні та методичні засади розвитку комунікативно-мовленнєвої сфери дитини. Від народження до 6 років : [монографія] / І. О. Луценко. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 291 с.
58. Малярчук А. Я. Дидактичний матеріал для виправлення мовленнєвих недоліків : у 2-х ч. Ч. I : навч. посібник / А. Я. Малярчук. – К. : Літера ЛТД, 2005. – 272 с. : іл.

- 59.Малярчук А. Я. Дидактичний матеріал для виправлення мовленнєвих недоліків : у 2-х ч. Ч. II : навч. посібник / А. Я. Малярчук. – К. : Літера ЛТД, 2005. – 184 с. : іл.
- 60.Мамайчук И. И. Психокоррекционные технологии для детей с проблемами в развитии / И. И. Мамайчук. – СПб. : Речь, 2006. – 400 с.
- 61.Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку : науково-методичний посібник / Н. В. Манько. – К. : КНТ, 2008. – 256 с.
- 62.Марченко І. С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів : спеціальність : «Корекційна освіта (логопедія)» / І. С. Марченко. – 1-ше видання. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 288 с.
- 63.Макаренко А. С. Собрание сочинений в 4-х томах. / Антон Семенович Макаренко – М. : Правда, 1987. – 573с.
- 64.Максименко С. Д. Розвиток психіки в онтогенезі : [В 2 т.] / Сергій Дмитрович Максименко – К. : Форум, 2002. – 335 с.
- 65.Максимова Н. Ю. Основи дитячої патопсихології : навч. посібник / Н. Ю. Максимова, К. Л. Мілютіна, В. М. Піскун. – К. : Перун., 1996. – С. 90-94.
- 66.Малятко. Програма виховання дітей дошкільного віку / [за ред. З. П. Плохій]. – К. : Видавництво СП «СВЕНАС», 1999. – 286 с.
- 67.Манелис Н. Г. Факторы, влияющие на понимание детьми ментальных состояний. / Н. Г.Манелис, Т. А. Медковская // Науч.-практ. ж-л «Аутизм и нарушения развития». – № 2 – 2003. – С. 3-7.

68. Манько Н. В. Особливості логопедичного обстеження дітей переддошкільного віку / Н. В. Манько // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: наук.-метод. зб. / За ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка. – Вип. 6. – К. : [б. и.], 2005. – С. 375–379.
69. Мартиненко І. В. Особливості міжособистісної комунікації у дітей із нормальним та порушеним мовленнєвим розвитком / І. В. Мартиненко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – № 24. – С. 321-326.
70. Мартиненко І. В. Про стан комунікативної діяльності дітей із загальним недорозвиненням мовлення / І. В. Мартиненко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – № 22. – С. 168-172.
71. Марченко І. С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) / І. С. Марченко. – К. : Слово, 2010. – 288 с.
72. Мастюкова Е.М. Лечебная педагогика (ранний и дошкольный возраст): Советы педагогам и родителям по подготовке к обучению детей с особыми проблемами в развитии / Елена Михайловна Масюкова – М. : Гуманитар, изд. центр ВЛАДОС, 1997. – 304 с.
73. Международна класифікація хвороб (10-й перегляд) – МКБ-10: Классификация психических и поведенческих расстройств. Клинические описания и указания по диагностике. – СПб., 1994. – 303 с.
74. Мерлин В. С. Вопросы развития социального мировоззрения у детей / В. С. Мерлин, М. Ф. Хрякова / С предисловием и под ред. проф. М. Я. Басова М.; Л.: ГИЗ, 1930, – 126 с.

- 75.Методика розвитку речі дітей дошкільного віку / под ред. Л. П. Федоренко, Г. А. Фомичева, В. К. Лотарев, А. П. Николаевича. – М. : Просвещение, 1984. – 240 с.
- 76.Миронова С. П. Диференціація роботи логопеда дошкільного закладу з батьками вихованців / С. П. Миронова, В. П. Пельвецька // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету. Серія «Соціально-педагогічна» / за ред.: О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – Випуск XII. – С. 315–319.
- 77.Морозов В. П. Невербальна комунікація в системі речевого спілкування. Психологічні та психоакустичні основи / В. П. Морозов. – М. : Изд. ИП РАН, 1998. – 314 с.
- 78.Островська К. О. Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом. Монографія / Катерина Олексіївна Островська. — Львів : Тріада плюс, 2012. – 520 с.
- 79.Пахомова Н. Г. Особливості лексичної і граматичної компетенції у дітей старшого дошкільного віку з дизартрією / Н. Г. Пахомова // Імідж сучасного педагога. – Полтава : [б. и.], 2005. – № 8/9. – С. 80–82.
- 80.Пахомова Н. Г. Формування невербальних засобів комунікації у дітей із затримкою психічного розвитку : методичний посібник / Н. Г. Пахомова, Т. І. Литвиненко. – Полтава : [б. и.], 2009. – 144 с.
- 81.Пироженко Т. А. Коммуникативно-речевое развитие ребенка / Т. А. Пироженко. – Ин-т психологии им. Г. С. Костюка АПН Украины. – К. : Нора-Принт. – 2002. – 310 с.
- 82.Поніманська Т. І. Основи дошкільної педагогіки: навч. посіб. / Т. І. Поніманська. – К. : Абрис, 1998.– 448 с.
- 83.Програма виховання і навчання дітей з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення (у тому числі з нерізко вираженим загальним недорозвитком мовлення) / укл. С. М. Петренко, О. П. Мілевська, Ю. І. Лебедева. – К. : НМЦ середньої освіти МОН України, 1999. – 97 с.

- 84.Рібцун Ю. В. Особливості фонематичної складової мовлення дітей середнього дошкільного віку із ФФНМ / Ю. В. Рібцун // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова : зб. наук. пр. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – № 18. – С. 208–212.
- 85.Рібцун, Ю. В. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення : програмно-методичний комплекс / Ю. В. Рібцун. – К., 2012. – 258 с.
- 86.Сак Т.В. Психологічні умови диференціації та індивідуалізації у навчанні дітей з особливими освітніми потребами / Т. В. Сак // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – № 19. – С. 347-350.
- 87.Синьов В. М. Нова стратегія розвитку корекційної педагогіки в Україні / В. М. Синьов, А. Г. Шевцов // Дефектологія. – 2004. – № 2. – С. 6-10.
- 88.Соботович Е. Ф. Особенности формирования языкового сознания у детей дошкольного возраста в процессе спонтанного речевого развития / Е. Ф. Соботович // Изучение и коррекция обучения и воспитания детей с нарушениями слуха и речи. – К. : 1989. – С. 121-126.
- 89.Тарасун В. В. Концепція розвитку, навчання і соціалізації дітей з аутизмом : навчальний посібник для вищих навчальних закладів / В. В. Тарасун, Г. М. Хворова ; за наук. ред. В. В. Тарасун – К. : Наук. світ, 2004. – 103 с.
- 90.Тарасун В. В. Логодидактика / Валентина Володимирівна Тарасун. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – 348 с.
- 91.Тарасун В. В. Морфофункціональна готовність до школи дітей з особливостями в розвитку. / Валентина Володимирівна Тарасун – К., 2008. – 302 с.

92. Тарасун В. В. Трансверсальні здібності в контексті проблем аутології.
// Дидактичні та соціально-психологічні аспекти колекційної роботи у спеціальній школі : наук.-метод.зб. : Вип. 5 / За ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка. – К. : Наук. світ, 2004. – 372 с.
93. Технології психічної інтеграції дітей з аутизмом: У 2-х томах / За ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка, В. В. Тарасун – том І: Формування передумов навчально-пізнавальної діяльності у дітей з аутизмом. – К, 2006. – 273 с.
94. Ткачева В. В. Психолого-педагогическое изучение аутичных детей / В. В. Ткачева // Коррекционная педагогика. – 2005. – № 1 (7). – с. 16-21.
95. Тищенко В. В. Оволодіння артикуляційними та акустичними ознаками фонем рідної мови в онтогенезі / В. В. Тищенко // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету. Серія «Соціально-педагогічна» / за ред.: О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – Випуск XII. □ С. 345–349.
96. Тищенко В. В. Як навчити дитину правильно розмовляти: від народження до 5 років : поради батькам / В. В. Тищенко, Ю. В. Рібцун. □ К. : Літера ЛТД, 2006. □ 128 с.
97. Трофіменко Л. І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ : програмно-методичний комплекс / Л. І. Трофіменко. – К. : Актуальна освіта, 2007. – 120 с.
98. Український дефектологічний словник / за редакцією академіка В. І. Бондаря. – Київ : Милосердя України, 2001. – 212 с.
99. Трофіменко Л. І. Формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення : дис. ... канд пед. наук : 13.00.03 / Трофимено Людмила Іванівна. – К., 2004. – 196 с.
100. Фомічова Л. І. Розвиток інтелекту та проектування навчання (чуючі, глухі та слабочуючі дошкільники). / Людмила Іванівна Фомічова – К. : Тов. «Міжнар.фін.агенція», 1997. – 234 с.

101. Формирование личности ребенка с особыми потребностями в условиях меняющегося мира : учеб.-метод. пособие : с приложением СД / С. Е. Гайдукевич, В. В. Радыгина, С. Н. Феклистова и др. – Минск : БГПУ, 2011. – 321 с.
102. Хаустов А. В. Исследование коммуникативных навыков у детей с синдромом раннего детского аутизма / А. В. Хаустов // Дефектология. – 2004. – № 4. – С. 69-74.
103. Хворова Г. М. Комплексна психолого-педагогічна технологія корекції розвитку активності дитини з аутизмом : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03 / Г. М. Хворова. – К., 2010. – 22 с.
104. Шеремет М. К. Мовленнєва діяльність в системі підготовки дошкільників з ТПМ до школи / М. К. Шеремет // зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету: Серія соціально-педагогічна. Випуск VIII / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошинський В. С. – 2008. – С. 293-297.
105. Шеремет М. К. Модернізація системи спеціальної освіти в Україні / М. К. Шеремет // Імідж сучасного педагога. – 2007. – № 4 (73). – С. 3-5.
106. Шеремет М. К. Нейрофізіологічні особливості розвитку мовлення дітей раннього віку / М. К. Шеремет // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. Мат-ли міжнар. наук. конф-ї «Тенденції розвитку корекційної освіти в Україні» – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова., 2008. – № 11. – С. 8-13.
107. Шеремет М. К. Особливості мовленнєвого розвитку дітей з РДА / М. К. Шеремет, С. В. Кондукова // зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Випуск XV. Серія : соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – С. 462-467.

108. Шеремет М. К. Поняття мовлення і мислення в системі підготовки дошкільників з тяжкими порушеннями мовлення до школи / М. К. Шеремет // Корекційна педагогіка. – 2008. – № 1. – С. 6-8.
109. Шеремет М. К. Формування готовності дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення до навчання в школі в умовах спеціального дошкільного закладу / М. Шеремет, З. Гулько // Імідж сучасного педагога. – 2005. – № 8/9. – С. 82-84.
110. Шеремет М. К. Особливості формування вищої форми передачі інформації / М. К. Шеремет // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Актуальні проблеми логопедії : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – № 18. – С. 291-293.